

Piłatowicz, Józef

Żydzi na wyższych uczelniach technicznych w Polsce do 1939 r.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 46/2, 85-112

2001

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Piłatowicz
(Warszawa)

ŻYDZI NA WYŻSZYCH UCZELNIACH TECHNICZNYCH W POLSCE DO 1939 R.

Początki wyższego szkolnictwa technicznego przypadają na wiek XVIII i łączą się z inżynierią wojskową i górnictwem, które w miarę coraz to głębszej eksploatacji pokładów wymagało bardzo skomplikowanych prac technicznych. Wzorcowy model wyższej uczelni technicznej – politechniki – stworzyli Francuzi, zakładając w 1794 r. Szkołę Politechniczną w Paryżu. Również w Polsce początki wyższego szkolnictwa technicznego związane są ze szkołami wojskowymi w XVIII w., a zwłaszcza na początku XIX w.

Pierwszą wielokierunkową uczelnią techniczną na ziemiach polskich była Szkoła Przygotowawcza do Instytutu Politechnicznego w Warszawie, otwarta 4 stycznia 1826 r., która w 1829 r. osiągnęła poziom uczelni wyższej. Po upadku powstania listopadowego Instytut zlikwidowano reskryptem carskim z 19 listopada 1831 r. Mimo tak krótkiego okresu działalności, odegrał on istotną rolę w dziejach polskiego szkolnictwa technicznego, zapoczątkowując proces kształtowania się rodzimej inteligencji technicznej. Ogółem do wybuchu powstania listopadowego przez Instytut przewinęło się 217 studentów, ukończyły zaś 32 osoby, ale świadectwa zakończenia czteroletniego kursu otrzymało jedynie dwóch słuchaczy. Wielu uzupełniło swoje studia w zagranicznych uczelniach technicznych¹.

Studenti rekrutowali się przede wszystkim ze środowisk zubożałej szlachty, ze sfer urzędniczych oraz z warstwy mieszczańskiej. Dla młodzieży szlacheckiego pochodzenia najbardziej atrakcyjne były studia na Oddziale Inżynierii Cywilnej, gdyż stwarzały perspektywy uzyskania posad rządowych, a w następnej

kolejności studia chemiczne, przygotowujące do kierowania zakładami przetwórstwa rolnego. Natomiast trudno określić liczbę studiujących Żydów, albowiem spisy studentów ograniczają się jedynie do podania nazwisk; ich brzmienie wskazuje, że była to raczej niewielka grupa². Przepisy szkolne umożliwiały naukę w zasadzie jedynie Żydom zasymilowanym, ponieważ „wszystkich uczniów Szkoły Przygotowawczej obowiązkiem jest [...] bywanie na nabożeństwie w niedzielę i święta w kościele akademickim [...], uczęszczanie na naukę religii z obowiązkiem odbycia spowiedzi Wielkanocnej [...]”³.

Wiemy jedynie, że na pewno w roku akademickim 1829/1830 na Oddziale Handlowym studiował, w wieku 18 lat, Leopold Kronenberg, który wiele lat później (1875) założył Szkołę Handlową Prywatną⁴.

1. CESARSKO-KRÓLEWSKA SZKOŁA POLITECHNICZNA WE LWOWIE

Zamknięcie Szkoły Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego w Warszawie zmusiło młodzież do podejmowania studiów technicznych poza granicami Królestwa Polskiego⁵. Jediną uczelnią techniczną oferującą naukę w języku polskim była Cesarsko-Królewska Szkoła Politechniczna we Lwowie. Geneptycznie wywodzi się ona z założonej w 1817 r. szkoły realnej, przekształconej w 1844 r. w Akademię Techniczną, której polonizacja nastąpiła w latach 70. XIX wieku. Dekretem cesarskim z 8 października 1877 r. Akademię Techniczną podniesiono do rangi politechniki z jednoczesną zmianą nazwy na Cesarsko-Królewską Szkołę Politechniczną we Lwowie⁶.

O funkcjonowaniu Akademii Technicznej wiemy niewiele⁷, a jeszcze mniej o składzie narodowościowym i wyznaniowym studentów⁸. Dopiero od roku akademickiego 1873/1874 można nieco więcej powiedzieć o opcjach religijnych i narodowościowych słuchaczy uczelni lwowskiej, ponieważ od tego właśnie roku zaczęto ogłaszać programy nauczania z informacjami na temat szkoły. Niestety, informacje dotyczące narodowości i wyznania słuchaczy opublikowane dla roku akademickiego 1872/1873 powtórzono dopiero w dwadzieścia lat później i od tej pory już corocznie do momentu wybuchu I wojny światowej, przy czym ostatnia publikacja obejmuje rok akademicki 1912/1913. Nie wiemy na jakich zasadach sporządzono tę statystykę, ale jej szczegółowość pozwala uniknąć np. łączenia rzymskich katolików wyłącznie z narodowością polską, grekokatolików z ukraińską, a ewangelików z niemiecką. Z bardziej skomplikowaną sytuacją spotykamy się w przypadku wyznania mojżeszowego i Żydów.

Jeśli chodzi o to wyznanie, w Szkole Politechnicznej zdecydowanie dominowali w latach 1872–1913 studenci wyznania rzymskokatolickiego. Ich odsetek w ogólnej liczbie słuchaczy odznaczał się dużą stabilnością i na przestrzeni tych lat wahał się w przedziale 77,4 – 81,7%, z tendencją wzrostową w latach poprzedzających

I wojnę światową. W latach 70. drugim pod względem wielkości było wyznanie grekokatolickie, które tę pozycję, zapewne w latach 80., utraciło na rzecz wyznania mojżeszowego. Grekokatolicy znaczącą pozycję utrzymali do przełomu wieków, potem nastąpiła stabilizacja w liczbach bezwzględnych, a tym samym spadek odsetka w ogólnej liczbie studentów do niespełna 5% tuż przed wybuchem I wojny światowej. Niewielu studiowało ewangelików, poza latami 70., ich udział w ogólnej liczbie studentów oscylował wokół 1%.

Oczywiście, podział wyznaniowy nie pokrywał się idealnie z podziałem narodowościowym. Wśród Polaków dominowali studenci wyznania rzymskokatolickiego, ale reprezentowani byli także: grekokatolicy, ewangelicy oraz osoby wyznania ormiańskokatolickiego i mojżeszowego. Tylko wśród Rusinów (Ukraińców) narodowość niemal idealnie pokrywała się z wyznaniem grekokatolickim. Natomiast wśród Niemców, w latach 70., wcale nie przeważali ewangelicy, lecz rzymskokatolicy, wywodzący się zapewne z różnych rejonów monarchii austro-węgierskiej. Zresztą, po polonizacji uczelni, właśnie w latach 70., udział Niemców w następnych dziesięcioleciach był jedynie śladowy wśród studiujących. Oprócz Polaków, Rusinów (Ukraińców) i Niemców, na uczelni lwowskiej studiowali jeszcze, ale w bardzo znikomej liczbie: Czesi, Rosjanie, Litwini, Węgrzy, Bułgarzy; zaś jednostkowo w niektórych latach: Francuzi, Anglicy, Włosi, Rumuni, a przez pewien okres jedna osoba z dalekiego Peru⁹, ale niestety nie wiadomo jakiej narodowości.

O wiele bardziej skomplikowane były relacje wyznaniowo-narodowościowe w przypadku Żydów. Od lat 80. wyznawcy religii mojżeszowej ustępowali jedynie rzymskim katolikom. Ich liczba regularnie rosła, osiągając tuż przed wybuchem I wojny światowej przeszło 180 osób. Natomiast w liczbach względnych, począwszy od połowy lat 90., nigdy nie spadła poniżej 10%, a apogeum przypadło na lata 1900–1905, przy czym rekordowy był rok akademicki 1904/1905 – 15,1%, a niewiele ustępowały mu lata 1902/1903 – 14,9% i 1903/1904 – 14,6%. Wyraźny spadek nastąpił po 1905 r., co zapewne związane było ze zwiększonym napływem młodzieży wyznania rzymskokatolickiego z Królestwa Polskiego.

Bardzo trudno jest o precyzyjną odpowiedź na pytanie z jaką narodowością utożsamiali się studenci wyznania mojżeszowego, a nawet do jakiej narodowości zaliczał ich sporządzający statystykę. Nie znane są nam kryteria, na podstawie których zaliczano ich do tej lub innej nacji. Być może na podstawie języka towarzyskiego, których osiem, ale bez języka żydowskiego, przewidywała austriacka statystyka spisowa. Podczas spisów najczęściej podawano język polski, niemiecki albo ukraiński, tylko wyjątkowo inny¹⁰. Rzeczywiście, w latach 90. tak kształtowała się sytuacja wśród studentów lwowskiej Szkoły Politechnicznej, albowiem niemal wszyscy deklarowali się jako Polacy, albo ostrożniej – niemal wszystkich zaliczano do narodowości polskiej.

Tabela 1. Narodowość i wyznanie studentów Akademii Technicznej w roku akademickim 1872/1873

Narodowość	Wyznanie rzymsko-katolickie	Wyznanie greko-katolickie	Wyznanie ormiańsko-katolickie	Wyznanie ewangelickie	Wyznanie mojżeszowe	Razem	
						liczba	%
Polacy	220	6	4	8	14	252	86,6
Rusini	-	29	-	-	-	29	10,0
Niemcy	6	-	-	2	1	9	3,1
Węgrzy	1	-	-	-	-	1	0,3
Razem	227	35	4	10	15	291	100,0
%	78,0	12,0	1,4	3,4	5,2	-	-

Źródło: Program C.K. Akademii Technicznej Lwowskiej na rok naukowy 1873/1874, s. 22.

Tabela 2. Narodowość i wyznanie studentów Szkoły Politechnicznej w roku akademickim 1895/1896 (II półrocze)

Narodowość	Wyznanie rzymsko-katolickie	Wyznanie greko-katolickie	Wyznanie ormiańsko-katolickie	Wyznanie ewangelickie	Wyznanie grecko-orientalne	Wyznanie mojżeszowe	Razem	
							liczba	%
Polacy	250	3	3	3	-	30	289	93,6
Rusini	-	17	-	-	1	-	18	5,8
Bułgarzy	-	1	-	-	-	-	1	0,3
Węgrzy	-	-	-	-	-	1	1	0,3
Razem	250	21	3	3	1	31	309	100,0
%	80,9	6,8	1,0	1,0	0,3	10,0	-	-

Źródło: Program C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie, 1896/1897, s. 100.

Tabela 3. Narodowość i wyznanie studentów Szkoły Politechnicznej w roku akademickim 1902/1903 (II półrocze)

Narodowość	Wyznanie rzymsko- katolickie	Wyznanie greko- katolickie	Wyznanie ormiańsko- katolickie	Wyznanie ewangelickie	Wyznanie grecko- orientalne	Wyznanie mojżeszowe	%	Razem	
								liczba	%
Polacy	718	7	2	7	-	89	9,5	823	87,6
Rusini	-	56	-	-	-	-	-	56	6,0
Żydzi	-	-	-	-	-	48	5,1	48	5,1
Czesi	6	-	-	1	-	1	0,1	8	0,8
Anglicy	1	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Niemcy	-	-	-	1	-	-	-	1	0,1
Bułgarzy	-	-	-	-	2	-	-	2	0,2
Rosjanie	-	-	-	-	-	1	0,1	1	0,1
Razem	725	63	2	9	2	139	14,8	940	-
%	77,1	6,7	0,2	1,0	0,2	14,8	-	-	-

Źródło: Program C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie, 1903/1904, s. 66.

Tabela 4. Narodowość i wyznanie studentów Szkoły Politechnicznej w roku akademickim 1906/1907 (II półrocze)

Narodowość	Wyznanie rzymsko- katolickie	Wyznanie greko- katolickie	Wyznanie Ormiańsko- katolickie	Wyznanie ewangelickie	Wyznanie grecko- orientalne	Wyznanie mojżeszowe	%	Bezwy- naniowcy		%
								liczba	liczba	
Polacy	1049	11	2	15	2	50	3,7	13	1142	85,3
Rusini	1	61	-	-	-	1	0,1	-	63	4,7
Czesi	5	-	-	-	-	-	-	-	5	0,4
Niemcy	1	-	-	1	-	-	-	-	2	0,1
Rosjanie	-	-	-	-	9	-	-	-	9	0,7
Francuzi	-	-	-	-	-	-	-	1	1	0,1
Litwini	7	-	-	-	-	-	-	-	7	0,5
Beznarodo- wościowi	-	-	-	-	-	107	8,0	3	110	8,2
Razem	1063	72	2	16	11	158	11,8	17	1339	100,0
%	79,4	5,4	0,1	1,2	0,8	11,8	-	1,3	-	-

Źródło: Program C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie, 1907/1908, s. 74.

Tabela 5. Narodowość i wyznanie studentów Szkoły Politechnicznej w roku akademickim 1912/1913

Narodowość	Wyznanie rzymsko-katolickie	Wyznanie greko-katolickie	Wyznanie ormiańsko-katolickie	Wyznanie ewangelickie	Wyznanie grecko-orientalne	Wyznanie mojżeszowe	%	Razem	
								liczba	%
Polacy	1296	10	4	17	4	123	7,7	1458	91,8
Rusini	—	66	—	—	—	—	—	68	4,3
Czesi	1	—	—	—	—	—	—	1	—
Inni	2	—	—	—	—	60	3,8	62	3,9
Razem	1299	76	4	17	4	183	11,5	1589	100,0
%	91,8	4,8	0,2	1,1	0,2	11,5	—	—	—
								0,4	—

Źródło: Program C.K. Szkoły Politechnicznej we Lwowie, 1913/1914, s. 111.

Po raz pierwszy i jedyny w rubryce „narodowość“ pojawili się Żydzi w roku akademickim 1902/1903 i wówczas spośród 139 osób wyznania mojżeszowego narodowość żydowską zadeklarowało 48 osób, czyli 34,5% studentów wyznania mojżeszowego, a stanowili oni niemal 5,1% ogółu studiujących. Oprócz tego tylko po jednym studentzie wyznania mojżeszowego zaliczono do narodowości czeskiej i rosyjskiej, a pozostałych 89 do polskiej. W następnym jednak roku narodowość żydowska zanika w statystyce, a odpowiednio wzrosła liczba Polaków wyznania mojżeszowego. W roku akademickim 1904/1905 pojawiło się, ale tylko jednorazowo, pewne zróżnicowanie narodowościowe studentów wyznania mojżeszowego, albowiem na 154 osoby tego wyznania 149 to Polacy, 3 Rusini oraz po jednym Czechu i Niemcu¹¹.

Sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej od połowy pierwszej dekady XX wieku. W roku akademickim 1905/1906 pojawiła się w statystyce uczelniej kategoria „beznarodowościowi“ i zaliczano do nich wyłącznie studentów wyznania mojżeszowego. Na 157 osób tego wyznania do beznarodowościowych zaliczono 114, a pozostałych sklasyfikowano jako Polaków (42) i Rusinów (1). Podobnie wyglądała sytuacja w roku akademickim 1906/1907 (por. tabelę nr 4). Natomiast w następnym roku akademickim na miejscu beznarodowościowych pojawiła się nowa, bardziej pojemna kategoria statystyczna „inni“, a dominowali w niej studenci wyznania mojżeszowego. Przy czym charakterystyczny jest fakt, że w miarę upływu lat liczba „innych“ wśród wyznawców religii mojżeszowej malała, a w odpowiedniej proporcji rosła liczba Polaków wyznania mojżeszowego. I tak, o ile w 1907/1908 r. „inni“ wyznania mojżeszowego liczyli 111, a Polacy 44 studentów¹², o tyle w 1912/1913 r. proporcje niemal odwróciły się (por. tabelę nr 5). Niestety, nie dysponujemy żadnymi przesłankami do stwierdzenia, czy był to rezultat własnych, osobistych deklaracji studentów, czy też niekompetencji, a być może manipulacji, w tej materii służb statystycznych władz uczelnianych.

Nie posiadamy informacji pozwalających stwierdzić, czy i na ile studenci wyznania mojżeszowego preferowali określone wydziały, a zatem i określone dziedziny wiedzy technicznej. Ustalenie tych preferencji wymaga dalszych wnikliwych poszukiwań i badań, zwłaszcza w archiwach lwowskich.

Fakt, że ktoś rozpoczął studia, a nawet kontynuował je przez kilka lat, nie oznaczał jeszcze pomyślnego finału i otrzymania dyplomu inżynierskiego. Niestety, nie dysponujemy żadnymi danymi informującymi o efektywności nauczania z uwzględnieniem poszczególnych wyznań i narodowości. Dlatego, aby choć w przybliżeniu określić liczbę absolwentów wyznania mojżeszowego, przyjmujemy, że ich udział w ogólnej liczbie absolwentów był równy udziałowi w ogólnej liczbie studentów, a zatem wahał się w granicach 10–15%. Lwowska Szkoła Politechniczna w latach 1878 – 1918 wydała 1608 dyplomów inżynierskich¹³,

a więc liczba absolwentów wyznania mojżeszowego oscylowała pomiędzy 161 a 241 osobami, z preferencją raczej dla tej drugiej liczby.

Wybuch I wojny światowej na wiele lat przerwał normalny tok nauczania w uczelni lwowskiej, podobny skutek miały walki polsko-ukraińskie, a następnie wojna polsko-bolszewicka. W rezultacie dopiero 10 stycznia 1921 r. mogła się odbyć pierwsza w wolnej Polsce uroczysta inauguracja roku akademickiego i od tego momentu powstały warunki dla odbudowy i rozwoju uczelni w nowej sytuacji politycznej.

2. WARSZAWSKI INSTYTUT POLITECHNICZNY IM. CARA MIKOŁAJA II

Likwidacja Szkoły Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego miała negatywne konsekwencje nie tylko dla rozwoju gospodarczego Królestwa Polskiego, lecz i jego postępu cywilizacyjnego, gdyż opóźniła rozwój nauk technicznych. Spowodowała również rozproszenie nielicznego zespołu wykładowców, zahamowała proces kształtowania się środowiska technicznego oraz czasopiśmiennictwa technicznego. Wszystkie te względy pobudzały środowisko techniczne Królestwa Polskiego do podejmowania kolejnych prób utworzenia wyższej uczelni technicznej. Najbliższą realizacją był Instytut Politechniczny w Puławach, w którym 1 października 1862 r. rozpoczęto naukę 356 studentów, ale po trzech miesiącach, wskutek wybuchu powstania styczniowego, Instytut zawiesił działalność dydaktyczną¹⁴.

W okresie popowstaniowym rozważano utworzenie instytutu politechnicznego w Łodzi, jednak wskutek niechęci władz centralnych w Petersburgu próby takie, podejmowane w latach 1864–1865 i 1876, nie powiodły się¹⁵. Identycznym rezultatem zakończyły się starania bankiera i przemysłowca Jana Gotlieba Blocha (1836–1902), który w latach 1872, 1875, 1879–1883 usiłował, bezskutecznie jednak, skłonić władze petersburskie do zgody na utworzenie Warszawskiej Szkoły Politechnicznej¹⁶.

Dopiero w końcu XIX wieku uzyskano zgodę na ponowne uruchomienie wyższej uczelni technicznej w Warszawie. 8 czerwca 1898 r. dekretem carskim powołano do życia Warszawski Instytut Politechniczny im. cara Mikołaja II (WIP). Zajęcia dydaktyczne rozpoczęły się z początkiem września w gmachu przy ul. Marszałkowskiej 81, ofiarowanym przez J.G.Blocha, a od jesieni 1901 r. przeniesiono je do nowych gmachów, specjalnie wybudowanych dla Instytutu według projektu Bronisława Rogóyskiego i Stefana Szyllera. W dniu otwarcia WIP miał trzy wydziały: Mechaniczny, Chemiczny i Inżynieryjno-Budowlany. Jeszcze przed uruchomieniem uczelni przedstawiciele górnictwa wystąpili do władz z postulatem poszerzenia Instytutu o Wydział Górniczy, co zrealizowano dopiero 25 czerwca 1902 r.

W 1898 r. przyjęto do WIP 267 studentów, na początku 1899 r. było ich 271, a w 1914 r. liczba studentów wzrosła do 1202 osób. W składzie wyznaniowym studiujących datą progową był rok 1905. Do tego momentu zdecydowanie dominowali studenci wyznania rzymskokatolickiego (por. tabelę nr 6). Drugą grupę pod względem wielkości stanowili studenci wyznania mojżeszowego, natomiast trzecią wyznania prawosławnego.

Studenci wyznania mojżeszowego skupieni byli w organizacji „Braterstwo“. Fakt przynależności do organizacji studenckiej nie wykluczał działalności w funkcjonujących wówczas partiach politycznych i organizacjach młodzieżowych, m.in. socjalistycznych i socjaldemokratycznych, z którymi wiązali się Żydzi. W WIP dochodziło do czasowego zbliżenia między młodzieżą socjalistyczną i socjaldemokratyczną, co znalazło wyraz w założeniu w 1903 r. przez Henryka Mierzejewskiego z PPS, Daniela Elbauma z SDKPiL oraz W. Pruszewskiego samodzielnego kółka socjalistycznego i wydaniu jednego numeru gazetki poświęconej propagowaniu wspólnej walki studentów i robotników¹⁷.

Między studentami polskimi a żydowskimi dochodziło do kontrowersji, przybierających nieraz ostre formy. Na przykład na wiecu 3 marca 1903 r. studenci żydowscy ultimatywnie zażądali obrony kolegów ukaranych za demonstrację na spektaklu „Złoty cielec“¹⁸ oraz wydalenia z wiecu studentów wnoszących na tym przedstawieniu okrzyki: „Precz z Żydami!“. Większość zebranych, zapewne zrażona formą przedłożenia tych żądań, wstrzymała się od głosu, pozostali opowiedzieli się zdecydowanie przeciw. Wobec takiej postawy wiecujących, Żydzi, zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią, z małymi wyjątkami, opuścili salę obrad.

Istotną rolę studenci żydowscy WIP odegrali w przygotowaniach i przebiegu słynnego wiecu 28 stycznia 1905 r. Własną odezwę i rezolucję strajkową w nakładzie 1000 egzemplarzy przygotowali studenci należący do SDKPiL, a jej autorami byli Tadeusz Radwański z Uniwersytetu Warszawskiego i Daniel Elbaum z WIP. Dzięki poparciu studentów żydowskich, polska młodzież postępową zdołała przeforsować na przewodniczącego wiecu własnego kandydata – Błażeja Trojanowskiego, zaś na jednego z czterech sekretarzy studenta żydowskiego. W dyskusji nad rezolucją wiecową członkowie SDKPiL, Władysław Feinstein i D. Elbaum, zgodnie z programem tej partii eksponowali potrzebę związania polskiego ruchu rewolucyjnego z ruchem rosyjskim, żądając zwołania wspólnej dla Rosji i Polski konstytuanty w Petersburgu. Przedstawili oni w imieniu członków SDKPiL i Bundu nowy projekt uchwały wiecowej. Stwierdzano w nim, że samowładny ustrój polityczny Rosji jest sprzeczny z aktualnym etapem rozwoju społeczno-ekonomicznego. Kierunki przebudowy tego ustroju precyzowano w dwunastu żądaniach o charakterze społeczno-politycznym, m.in.: „1) natychmiastowe zakończenie wojny; 2) zmiana samowładztwa na demokratyczną republikę; 3) samorząd gminny i prowincjonalny; 4) autonomia dla Królestwa Polskiego [...]“¹⁹. Wobec zastrzeżeń młodzieży narodowej i socjalistycznej rezolucja

socjaldemokratyczna upadła, uzyskując 284 głosy, przy 314 przeciwnych i 14 wstrzymujących się.

Po wielogodzinnej dyskusji dążący do kompromisu socjaliści zdołali przeformułować rezolucję (za – 348, przeciw – 239, wstrzymujących się – 20) w następującym brzmieniu:

„Uważając, że wszelkie reformy, przy obecnym ustroju politycznym państwa rosyjskiego, są bezcelowe; uważając, że ani oddzielne klasy lub grupy, ani przygodni przedstawiciele narodu, ani jeden naród o potrzebach drugiego narodu decydować nie może – żądamy prawa każdej narodowości, nie wyłączając żydowskiej, stanowienia o własnym losie, zagwarantowanego ustawą wolności rozwoju kulturalnego wszystkich narodowości; żądamy zwołania zgromadzenia prawodawczego w Warszawie na zasadzie powszechnego, tajnego, bezpośredniego i równego głosowania, które zadecyduje o potrzebach narodu. Gwarancją zwołania tego zgromadzenia jest obalenie caratu“²⁰.

Po zakończeniu wiecu rezolucję odrzuciła młodzież narodowa, co wywołało oburzenie wśród lewicowej młodzieży polskiej, rosyjskiej i żydowskiej. W odezwie studentów żydowskich, w odpowiedzi na zarzuty narodowców, stwierdzano m.in.: „Nikt z nas nie wspomniał nawet o wyodrębnieniu narodowości żydowskiej, domagaliśmy się jedynie nie pominięcia jej przy formułowaniu ogólnej rezolucji, by ustrzec się w przyszłości od możliwych gwałtów większości nad mniejszością, od łaskawego „tolerowania żywiołów obcych“ przez pewne sfery społeczeństwa polskiego“²¹.

Po zakończeniu wiecu 29 stycznia 1905 r., następnego dnia został zamknięty bezterminowo WIP. Latem 1905 r. dyrektor uczelni Aleksander Lagorio starał się wysondować możliwość otwarcia Instytutu jesienią tegoż roku. Służyła temu, skierowana niemal do wszystkich studentów, propozycja składania egzaminów. Nie znalazła ona jednak oddźwięku nawet wśród przygotowujących prace dyplomowe. W sierpniu 1905 r. Zjednoczenie Studentów Politechniki Warszawskiej podtrzymało podjętą na wiecu decyzję o bezkompromisowym bojkocie uczelni, podjęto też uchwałę zabraniającą zdawania egzaminów wstępnych i kontynuowania studiów w rosyjskich zakładach naukowych na terenie cesarstwa, pozostawiając jedynie możliwość nauki w uczelniach Europy Zachodniej.

Te niezmiernie rygorystyczne uchwały spotkały się ze sprzeciwem uboższej młodzieży, nie dysponującej odpowiednimi zasobami finansowymi dla podjęcia kosztownych studiów w Europie Zachodniej. Pierwsi nie podporządkowali się uchwałom absolwenci szkół średnich, którzy przystąpili do egzaminów wstępnych. Wśród przyjętych 168 osób znalazło się 59 Rosjan, 49 Żydów i 60 Polaków. Ale w październiku 1905 r. studenci starszych lat postanowili kontynuować strajk, co w konsekwencji doprowadziło do zamknięcia Instytutu. Duża jednak grupa studentów, nie zważając na uchwały bojkotowe, podjęła studia na uczelniach rosyjskich, a niektórzy w lwowskiej Szkole Politechnicznej. Lepiej sytuowani

Tabela 6. Skład wyznaniowy studentów WIP w latach 1899–1902

Wyznania	1899		1901		1902	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Rzymsko-katolickie	192	70,9	431	67,7	560	69,6
Prawosławne	25	9,2	68	10,7	81	10,2
Mojżeszowe	42	15,5	101	15,9	125	15,5
Ewangelickie	12	4,4	31	4,8	37	4,6
Pozostałe	–	–	6	0,9	1	0,1
Razem	271	100,0	637	100,0	804	100,0

Źródła: Rok 1899 – Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (APW), WIP, sygn. 500 – Spisok studentow Warszawskiego Politechnicznego Instytutu Impieratora Nikołaja II, 1898/99, s. 63; pozostałe lata: *Izwiestija Warszawskiego Politechnicznego Instytutu Impieratora Nikołaja II*, 1902 wypusk I, s. 37, wypusk II, s. 45.

Tabela 7. Skład wyznaniowy studentów WIP w latach 1911–1914

Wyznania	1911		1913		1914	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
Rzymsko-katolickie	134	17,3	232	22,3	275	22,9
Prawosławne	459	59,3	574	55,2	668	55,6
Mojżeszowe	88	11,4	113	10,9	127	10,6
Ewangelickie	27	3,5	78	7,5	77	6,4
Pozostałe	66	8,5	43	4,1	55	4,5
Razem	774	100,0	1 040	100,0	1 202	100,0

Źródła: *Izwiestija Warszawskiego Politechnicznego Instytutu Impieratora Nikolaja II*, 1911 wypusk I, s. 38, 1913 wypusk III, s. 50, 1914 wypusk II, s. 18.

Tabela 8. Skład wyznaniowy studentów WIP według wydziałów w 1902 r.

Wyznania	Wydz. Mechaniczny		Wydz. Inżynierii Budowlanej		Wydz. Chemii		Wydz. Górniczy	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
	1902							
Ogólna liczba studentów	357		241		206		-	
Rzymsko-katolickie	263	73,7	154	63,9	143	69,4	-	-
Prawosławne	21	5,9	37	15,3	23	11,1	-	-
Mojżeszowe	54	15,1	38	15,8	33	16,0	-	-
Ewangelickie	18	5,0	12	5,0	7	3,4	-	-
Inne	1	0,3	-	-	-	-	-	-

Źródło: *Izwiestija Warszawskiego Politechnicznego Instytutu Impieratora Nikolajaja II*, 1902 wypusk II, s. 4.

Tabela 8a. Skład wyznaniowy studentów WIP według wydziałów w 1914 r.

Wyznania	Wydz. Mechaniczny		Wydz. Inżynierii Budowlanej		Wydz. Chemii		Wydz. Górniczy	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
	1914							
Ogólna liczba studentów	425		341		205		207	
Rzymsko-katolickie	95	22,4	71	20,8	68	33,2	41	19,8
Prawosławne	241	56,7	197	57,9	101	49,3	129	62,4
Możeszowe	44	10,3	39	11,4	23	11,2	21	10,1
Ewangelickie	37	8,7	24	7,0	10	4,9	12	5,8
Inne	8	1,9	10	2,9	3	1,4	4	1,9

Źródło: *Izwiestija Warszawskiego Politechnicznego Instytutu Impieratora Nikolaja II*, 1914 wypusk II, s. 18. W 1914 r. podano w rubrykach wyznaniowych 1178 studentów zamiast 1202.

Tabela 9. Studenci PW i PL według wyznań w latach 1921–1938

Uczelnia	Ogólna liczba studentów	Wyznania											
		Rzymsko-katolickie	%	Mojżeszowe	%	Greko-katolickie	%	Prawosławne	%	Ewangelickie	%	Inne i niepodane	%
1921/1922													
PL	2230	1745	78,2	297	13,3	53	2,4	14	0,6	29	1,3	92	4,1
PW	4112	2935	71,4	636	15,5	1	0,0	29	0,7	149	3,6	362	8,8
1929/1930													
PL	2513	1721	68,5	352	14,0	311	12,4	61	2,4	54	2,1	14	0,6
PW	4009	3292	82,2	461	11,5	1	0,0	122	3,0	125	3,1	8	0,2
1932/1933													
PL	3112	2242	72,1	430	13,8	304	9,8	70	2,2	62	2,0	4	0,1
PW	4546	3734	82,2	500	11,0	7	0,1	156	3,4	139	3,1	10	0,2
1937/1938													
PL	2847	2118	74,4	310	10,9	262	9,2	106	3,7	42	1,5	9	0,3
PW	4474	3721	83,2	440	9,8	17	0,4	168	3,8	123	2,7	5	0,1

Źródła: "Rocznik Statystyki RP" 1920/22, cz. II, s. 293, 1930, s. 415; "Statystyka Polski", Seria C, z. 9 Statystyka szkolnictwa 1932/33, s. 75; "Statystyka Polski", Seria C, z. 101 Statystyka szkolnictwa 1937/38, s. 83.

materiałnie oraz aktywni działacze polityczni, przymusowo wydalenii poza granice Królestwa Polskiego, udali się na studia do Europy Zachodniej. Mimo utrzymującego się bojkotu władze carskie zezwoliły na uruchomienie WIP we wrześniu 1908 r.²²

Nie udało się zatem osiągnąć całkowicie szczelnego bojkotu, ponieważ do wybuchu I wojny światowej młodzież wyznania rzymskokatolickiego stanowiła około 23 % ogólnej liczby studentów, czyli około 1/3 studentów tego wyznania sprzed 1905 r. W znacznie mniejszym stopniu bojkot podjęła młodzież wyznania mojżeszowego, albowiem liczba studiujących tego wyznania w stosunku do wszystkich studentów spadła o 5%. W liczbach bezwzględnych oznaczało to stabilizację na poziomie około 130 osób. Natomiast lawinowo wzrosła liczba studentów wyznania prawosławnego, przekraczając 55% studiującej młodzieży. W ostatnich latach przed wybuchem I wojny światowej wzrósł znacznie udział młodzieży wyznania ewangelickiego.

Ciekawie rozkładały się preferencje dla specjalizacji technicznych przez studentów różnych wyznań. W 1902 r. można zauważyć, że prawosławni, w przeciwieństwie do rzymskich katolików, w mniejszym stopniu byli zainteresowani studiami mechanicznymi. Natomiast studenci wyznania mojżeszowego rozkładali niemal równomiernie swoje zainteresowania na wszystkie trzy wydziały. Podobna sytuacja miała miejsce w 1914 r., przy czym zaskakiwało przeszło 10% udział studentów wyznania mojżeszowego na Wydziale Górniczym, ponieważ w Polsce międzywojennej Żydzi nie przejawiali niemal żadnego zainteresowania studiami na krakowskiej Akademii Górniczej. Studenci wyznania rzymskokatolickiego wyraźnie preferowali chemię, prawosławni – górnictwo, a ewangelicy – mechanikę.

Niewiele osób kończyło pełny kurs studiów po 1908 r. W 1913 r. dyplom inżyniera otrzymało 8 osób, a w 1915 r. – 18 osób. Ogółem od założenia uczelni do wybuchu I wojny światowej zaledwie 306 osób uzyskało dyplomy²³. Przyjmując, że znalazł się wśród nich taki sam odsetek młodzieży żydowskiej, jak w ogólnej liczbie studiujących, czyli od 10% do 16%, wówczas liczba absolwentów wyznania mojżeszowego wahała się od 30 do 50 osób.

Młodzież, zadawalająca się średnim wykształceniem technicznym, mogła pobierać nauki w założonej w 1895 r. Szkole Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda²⁴, która po 1905 r. osiągnęła wysoki poziom nauczania, zastępując, w pewnym stopniu, bojkotującą młodzież wyższą uczelnią. W ustawie tej szkoły z 1903 r. stwierdzono, że „do nauki w Szkole Wawelberga i Rotwanda dopuszczone są osoby wszelkich stanów i wyznań”²⁵. Początkowo w szkole tej zdecydowanie przeważali uczniowie wyznania rzymskokatolickiego (83–92%), ale począwszy od roku szkolnego 1898/1899 odsetek przyjmowanych uczniów wyznania mojżeszowego gwałtownie zaczął wzrastać, osiągając przeszło 30%, a w 1902/1903 nawet 42,1%, wobec 54,2% wyznania rzymskokatolickiego. Do 1907 r., a tylko dla lat 1895–1907 dysponujemy kompletnymi danymi;

przyjęto do szkoły 978 (68,2%) uczniów wyznania rzymskokatolickiego, 374 (26,2%) wyznania mojżeszowego, 49 (3,4%) ewangelickiego i 30 (2,1%) prawosławnego. Szkołę ukończyło w tym okresie 48 uczniów wyznania mojżeszowego, co stanowiło 22,4% wszystkich jej absolwentów²⁶.

3. DWUDZIESTOLECIE MIĘDZYWOJENNE

Wkroczenie wojsk niemieckich do Warszawy 5 sierpnia 1915 r. otworzyło szansę na realizację wcześniejszych starań polskich środowisk technicznych, zmierzających do uruchomienia polskiej politechniki. Niemieckie władze okupacyjne, chcąc zjednać przychylność Polaków, wykonały przyjazne gesty pod ich adresem, m.in. w szkolnictwie. Dzięki otwarciu polskich uczelni w Warszawie chciano z jednej strony zdyskontować błędy władz rosyjskich, z drugiej zaś studia miały być antidotum na działalność polityczną oraz przygotować fachowców dla przyszłej administracji polskiej, funkcjonującej pod kuratelą niemiecką. 15 listopada 1915 r. nastąpiło uroczyste otwarcie Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej z polskim językiem wykładowym²⁷.

Politechnika Warszawska (PW) w okresie I wojny światowej cieszyła się dużą popularnością wśród młodzieży wyznania mojżeszowego. Ogólna liczba słuchaczy wzrosła z 595 w 1915 r. do 1185 w 1917 r. i 1282 w 1918 r., przy czym młodzież tego wyznania stanowiła w 1917 r. – 30,7%, a w 1918 r. – 32,6% studiujących. Żydzi kierowali się głównie na chemię, stanowili tu w 1917 r. – 43,5% studentów tego wydziału, a następnie elektrotechnikę – 30,6%, inżynierię lądową – 22,8%, architekturę – 19,2%, zaś na inżynierię wodną jedynie 4,6%. Wśród kobiet w 1917 r. przeważały słuchaczki wyznania mojżeszowego – 51%, ale w 1918 r. ustąpiły miejsca (42%) katoliczkom i ewangeliczkom. Statystyka wyznaniowa tylko w pewnym stopniu koresponduje z narodowością. Przy zapisie na PW student musiał wypełnić rubrykę „narodowość“. Narodowość żydowską zadeklarowało w 1915 r. jedynie 9%, a w 1917 r. – 9,5% ogółu studiujących. A zatem niespełna 1/3 studentów wyznania mojżeszowego zadeklarowała się jako Żydzi, reszta optowała za narodowością polską²⁸.

Wskutek wypadków związanych z I wojną światową, a następnie wojną polsko-bolszewicką normalne zajęcia dydaktyczne rozpoczęły się na PW od listopada 1920 r., zaś na Politechnice Lwowskiej (statut z 28 czerwca 1921 r. nadał jej tę nazwę) od stycznia 1921 r. Liczba studentów szybko rosła, osiągając apogeum w latach wielkiego kryzysu gospodarczego i po kilkuletnim załamaniu osiągnęła ponownie ten poziom w ostatnim roku dwudziestolecia międzywojennego²⁹.

Mimo obfitości danych statystycznych publikowanych przez GUS i poszczególne uczelnie, natrafiamy na duże problemy ze zgromadzeniem kompletnych danych dotyczących zagadnień wyznaniowych i języka ojczystego studentów.

Pozytywnie wyróżnia się pod tym względem Politechnika Lwowska (PL), która od roku akademickiego 1924/1925 publikowała regularnie statystykę wyznaniową studentów, ale niespodziewanie zaprzestano tego w roku akademickim 1936/1937. Natomiast niemal zupełnie nie przywiązywały wagi do tego zagadnienia władze PW, które jedynie publikowały statystykę na ten temat za lata 1920–1925. Dlatego z konieczności musiano zrezygnować z jednorodnej statystyki i posługiwać się informacjami GUS i uczelni, choć w wielu wypadkach występowały między nimi różnice, wynikające zapewne z różnych okresów, których dotyczą, np. semestru letniego, zimowego lub końca roku kalendarzowego, co nie zawsze sygnalizowano. Mogą zatem występować pewne różnice statystyczne dla danego roku, ale nie wpływa to zasadniczo na trendy poszczególnych zjawisk.

Przez cały okres międzywojenny studenci wyznania mojżeszowego stanowili drugą pod względem wielkości grupę wyznaniową na PL i PW, ustępując jednak znacznie studentom wyznania rzymskokatolickiego (por. tabelę nr 8).

Ale relacje między tymi wyznaniem na obu uczelniach kształtowały się diametralnie odmiennie. Na PL studenci wyznania rzymskokatolickiego w 1919/1920 r. stanowili aż 90,6%, ale ta przygniatająca przewaga wraz z upływem czasu malała aż do 67,2% w 1928/1929 r., stabilizując się w latach 30. na poziomie 71–74%. Natomiast na PW odsetek studentów wyznania rzymskokatolickiego wzrósł w pierwszej połowie lat 20. z 77,8% w 1919/1920 do 82,2% w 1924/1925 r. i wokół tego ostatniego oscylował w drugiej połowie lat 30., np. w 1935/1936 r. – 80,1%, 1936/1937 r. – 81,2%, osiągając w 1937/1938 r. wskaźnik 83,2%.

Odmienna była sytuacja studentów wyznania mojżeszowego. Na PW najwyższy odsetek – 19,1% osiągnęli oni w roku akademickim 1920/1921³⁰, zaś w następnych latach udział ten spadł aż do 9,8% w 1937/1938 r. W liczbach bezwzględnych oznaczało to spadek studentów wyznania mojżeszowego z 636 osób w 1921/1922 r. do 440 osób w 1937/1938 r. Na PL początkowo grupa studentów wyznania mojżeszowego była nieliczna. W 1919/1920 r. stanowili oni 7,6% (98 osób), z upływem lat ich liczba rosła, osiągając w 1928/1929 r. – 16,5% (399 osób), po czym w latach 30. spadła aż do 10,9% (310 osób) w 1937/1938 r.³¹ W liczbach bezwzględnych początek (1921/1922 r. – 303 osoby) i koniec dwudziestolecia międzywojennego (1937/1938 r. – 310 osób) zakończyły się tym samym poziomem studiujących wyznania mojżeszowego.

Spośród pozostałych wyznań znaczącą pozycję na PL zajmowali studenci wyznania grekokatolickiego i prawosławnego (zazwyczaj byli to Ukraińcy i Białorusini), łącznie w latach trzydziestych niekiedy przewyższali oni liczbowo studentów wyznania mojżeszowego. Natomiast na PW znaczącą grupę stanowili ewangelicy. Charakterystycznym zjawiskiem był fakt, że na PW w końcu lat 30. studiowało więcej (1937/1938 r. – 168) prawosławnych niż na PL (106).

Minimalnym zainteresowaniem wśród młodzieży żydowskiej cieszyła się Akademia Górnicza w Krakowie. O ile na początku lat 20. studiowało tam zaledwie

kilka osób wyznania mojżeszowego, o tyle w drugiej połowie tej dekady jedna osoba, a od roku akademickiego 1929/1930 do końca międzywojnia już nikt³².

Tylko część studentów wyznania mojżeszowego posługiwała się językiem żydowskim i hebrajskim. Na przykład w 1923/1924 r. na PW studiowało 613 (14,2%) studentów wyznania mojżeszowego, ale jedynie 83 (1,9%) podało języki żydowski i hebrajski jako swoje języki ojczyste, a na PL żaden student wyznania mojżeszowego nie zadeklarował języków żydowskiego lub hebrajskiego jako języka ojczystego³³. W połowie lat 30. sytuacja uległa zasadniczej zmianie, albowiem coraz liczniejsza grupa studentów deklarowała język żydowski jako język ojczysty. W roku akademickim 1934/1935 wyznanie mojżeszowe zgłosiło na PL – 14,6%, a na PW – 11,9% studentów, zaś język żydowski jako język ojczysty odpowiednio 7,3% i 6,0%. W końcu dwudziestolecia międzywojennego wskaźniki dla obu uczelni były niemal identyczne. Wśród nowo przyjętych studentów w 1937/1938 r. osoby wyznania mojżeszowego stanowiły na PW – 5,2%, a na PL – 4,7%. Natomiast język żydowski i hebrajski zadeklarowało w obu przypadkach 1,4%³⁴.

Dane te wskazują, że w drugiej połowie lat 30. około połowa wyznawców judaizmu uważała się za Polaków, a język polski traktowała jako język ojczysty. Wyrazny wzrost, w porównaniu z latami 20., liczby studentów posługujących się językiem żydowskim i hebrajskim mógł być reakcją na powtarzające się wystąpienia antysemickie na uczelniach.

Na uczelniach technicznych studiowało znacznie mniej młodzieży wyznania mojżeszowego niż w innych szkołach wyższych. O ile w latach 20. we wszystkich szkołach wyższych studiowało 24,0–24,8%³⁵ osób wyznania mojżeszowego, o tyle na PL i PW wskaźnik ten był o kilka punktów niższy. W latach 30. zarysował się wyraźny spadek liczby Żydów we wszystkich uczelniach, ale jego tempo na uczelniach technicznych było znacznie mniejsze, niż na uniwersytetach. W rezultacie w końcu lat 30. w całym szkolnictwie wyższym 10% (1937/1938)³⁶ studiujących stanowili wyznawcy religii mojżeszowej i był to wskaźnik zbliżony do wskaźników na PL i PW i do odsetka Żydów w ogólnej liczbie ludności Polski międzywojennej³⁷. W praktyce zrealizowano *numerus clausus*, choć nie udało się tego usankcjonować prawnie.

Nauki techniczne cieszyły się stałym zainteresowaniem młodzieży żydowskiej, gromadząc z reguły przeszło 9% wszystkich studentów żydowskich. Na początku lat 20. plasowały się one na 4 miejscu po filozofii, prawie i medycynie, a w latach 30. awansowały na 3 miejsce wyprzedzając medycynę³⁸.

Spadek liczby Żydów na wyższych uczelniach, w tym także technicznych, był przede wszystkim rezultatem narastających nastrojów antysemickich³⁹. Duże wpływy na PW posiadał Obóz Narodowo-Radykalny, jego organizacja akademicka – Narodowy Związek Polskiej Młodzieży Radykalnej liczył w 1937 r. na PW – 170 członków, a np. na UW – 128, zaś w Szkole Głównej Gospodarstwa

Wiejskiego – 42 członków. Natomiast studenci żydowscy nie tworzyli organizacji politycznych, ale skupiali się w stowarzyszeniach o charakterze pomocowym. W latach 30. było to, założone w 1923 r., Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Studentów Żydów. Przez wiele lat kuratorem tej organizacji był związany z chadecją prof. Antoni Ponikowski, a prezesowali jej: Sz. Nirenberg, Meir Wejc, Józef Rutsztein, Jakow Bat, Wolf Kornfeld. W ostatnim roku akademickim (1938/1939) międzywojnia pojawiła się druga organizacja – Sampomoc Studentów Żydów Politechniki Warszawskiej, której prezesem był Józef Rabinowicz⁴⁰.

Studenci żydowscy wyodrębnili się organizacyjnie ze społeczności akademickiej PL pod wpływem uchwały wiecu ogólnostudenckiego z 30 kwietnia 1923 r., wykluczającej studentów Żydów z ogólnouczeniowych organizacji naukowych i samopomocowych. Wówczas założony w 1908 r. Związek Żydów Studentów Politechniki Lwowskiej rozszerzył zakres swojej działalności, ale jego nowy statut uznany został przez Senat PL dopiero w 1925 r. Związek ten, noszący od 1929 r. nazwę Wzajemna Pomoc Studentów Żydów PL we Lwowie, cieszył się rosnącą popularnością wśród studentów żydowskich. O ile w 1922/1923 r. liczył on 175 członków, czyli 51%, o tyle w 1928/1929 r. już 321 członków, a więc przeszło 80% wszystkich studentów wyznania mojżeszowego. Pochodzili oni głównie ze Lwowa (144), a także, ale już w małej liczbie, z miast kresowych – Stryja (9), Tarnopola (9), Drohobycza (8). Członkiem honorowym stowarzyszenia był sam Albert Einstein. W 1933 r. powstało jeszcze Koło Studentów Żydów PL⁴¹.

Studenci wyznania mojżeszowego na PW preferowali głównie wydziały: Mechaniczny, Elektrotechniczny, Chemiczny i Architektoniczny. W latach 20. w zależności od roku studiowało na nich od 11 do 23 %. Natomiast znacznie poniżej 10% na wydziałach: Inżynierii Lądowej, Inżynierii Wodnej i Mierniczym, przy czym najmniejszym powodzeniem cieszył się ten ostatni, na którym studenci wyznania mojżeszowego stanowili 2,5–3,0%. W połowie lat 30. największą popularnością cieszył się na PW Wydział Chemiczny, na którym znajdowało się przeszło 20% studentów wyznania mojżeszowego, znacznie mniejszym architekтура, mechanika i elektrotechnika (od 11 do 14 %), zaś najmniejszym Wydział Inżynierii – nieco powyżej 8 %⁴².

Trochę inaczej preferencje młodzieży żydowskiej rozłożyły się na PL. Początkowo największą popularnością cieszył się nieliczny Wydział Ogólny, mający uniwersytecki charakter, na którym w roku akademickim 1922/1923 studenci wyznania mojżeszowego stanowili 74,2% słuchaczy, później odsetek ten znacznie obniżył się, aż do 25,6% w momencie likwidacji tego wydziału w 1933 r. Z pozostałych wydziałów preferowano wyraźnie Wydział Chemiczny (28,7% w 1922/1923 r.), a w najmniejszym stopniu Wydział Rolniczo-Lasowy (1,7%), zaś na dalszych trzech wydziałach wahał się od 16,5% do 13,5%. W połowie lat 30. sympatie wyraźnie odmieniły się. Najliczniejsze grono studenci żydowscy

stanowili na Wydziale Architektonicznym (23,5% w 1934/1935 r.) oraz Inżynierii Lądowej i Wodnej (21,6%), a na pozostałych już znacznie mniej: Wydział Mechaniczny – 12,1%, Wydział Chemiczny – 10%, Wydział Rolniczo-Lasowy – 6,2%⁴³.

Studia techniczne nie cieszyły się dużą popularnością wśród kobiet. Działała tu tradycja, zgodnie z którą uważano, że zawody techniczne są domeną mężczyzn, a jej przełamywanie następowało powoli. PL zaczęła przyjmować kobiety od 1911 r., zaś po I wojnie światowej formalnie pobyt kobiet na uczelni usankcjonowało rozporządzenie MWRiOP z 8 października 1919 r. W WIP, jak można sądzić na podstawie spisów studentów, kobiet nie było, ale już na PW w 1915 r. zapisało się 14 kobiet. Liczba studiujących kobiet rosła, przy czym wyraźnie większa ich liczba podejmowała naukę na PW, zwłaszcza w końcu dwudziestolecia międzywojennego. Odsetek kobiet na PL wahał się w latach 1918–1938 od 2,6% do 5,3%, przy czym ten ostatni wskaźnik osiągnięto w roku akademickim 1931/1932. Natomiast na PW studiowało znacznie więcej kobiet, ich odsetek oscylował od 4,3% w 1927/1928 r. do 7,9 w 1937/1938 r.⁴⁴

Wśród kobiet dominowało wyznanie rzymskokatolickie, na drugiej pozycji znajdowały się kobiety wyznania mojżeszowego, dystansując wyraźnie koleżanki innych wyznań. Na przykład w roku akademickim 1924/1925 studiowały na PW 43 kobiety wyznania mojżeszowego, co stanowiło 19,8%, a na PL 16, czyli 21,9% wszystkich kobiet studiujących na tych uczelniach. W przeszło dziesięć lat później (1935/1936 r.) nastąpił wyraźny wzrost liczby kobiet wyznania mojżeszowego na PL do 30 osób – 28,3%, zaś na PW jedynie do 50 osób, co spowodowało wyraźny spadek odsetka do 16,8%. Można więc powiedzieć, że kobiety wyznania mojżeszowego przejawiały stosunkowo większe zainteresowanie studiami technicznymi niż mężczyźni tego wyznania; w 1924/1925 r. mężczyźni żydowscy stanowili na PW – 14%, a na PL – 13,7%, zaś w roku 1935/1936 odpowiednio 11,8% i 14,0% wszystkich mężczyzn studiujących na tych uczelniach. Oczywiście, w liczbach bezwzględnych grupy kobiet były niewielkie, ale tym bardziej zauważalne są preferencje dla poszczególnych wydziałów. Zarówno na PL, jak i na PW w roku akademickim 1935/1936 kobiety wyznania mojżeszowego skupiały się przede wszystkim na wydziałach chemicznych i architektury, przy czym na PW wskaźnik ten sięgał 86%, a na PL – 63,3%. Jedynie na Wydziale Inżynierii PL studiowało więcej kobiet wyznania mojżeszowego (4) niż rzymskokatolickiego (2)⁴⁵.

Nie dysponujemy dokładnymi informacjami o składzie narodowościowym absolwentów. Można, jak sądzę, przyjąć wskaźnik zbliżony do odsetka ogólnej liczby studiujących. Wskazują na to wrywkowe dane obliczone na podstawie brzmienia nazwisk, bądź analizy teczek personalnych. Otóż, według tych obliczeń, w latach 1920/1921 – 1932/1933 studia na PW ukończyło 374 Żydów, co stanowiło 11% wszystkich absolwentów, w tym najliczniejsza grupa na Wydziale Chemicznym – 101, a następnie Mechanicznym – 79, Elektrycznym – 73,

Inżynierii Lądowej – 53, Architektury – 52, Geodezji – 10, a Inżynierii Wodnej zaledwie 6 osób⁴⁶. Przyjmując ten wskaźnik, ale z pewną tendencją do spadku wskutek narastania nastrojów antysemitycznych, można szacować, że spośród 6200 dyplomantów PW absolwentów wyznania mojżeszowego było około 630–660, zaś na PL z 5000 około 500–550 osób. A zatem, w sumie obie uczelnie wykształciły 1130–1210 inżynierów wyznania mojżeszowego.

Nieźmiernie trudno oszacować liczbę kobiet wyznania mojżeszowego, które uzyskały dyplom inżyniera. Wiemy, że PL ukończyło w okresie międzywojennym przeszło 180, a PW około 320 kobiet. Spośród 297 kobiet, które ukończyły PW w latach 1918–1938, przeszło połowę (54,5%) stanowiły absolwentki Wydziału Chemicznego, zaś Wydziału Architektury przeszło 30%, pozostałe wydziały ukończyły już tylko nieliczne kobiety, Wydział Inżynierii około 7,5%, Elektryczny – 4,7%, a Mechaniczny niespełna 3%. Kobiety, mimo wielu zastrzeżeń i wątpliwości ze strony profesury, studiowały efektywniej od mężczyzn, albowiem w większym odsetku kończyły studia w krótszym czasie⁴⁷. Wobec braku danych na temat efektywności studiów osób wyznania mojżeszowego⁴⁸, w tym także kobiet, możemy jedynie oszacować liczbę kobiet wyznania mojżeszowego – absolwentek obu uczelni, przyjmując za podstawę procentowy ich udział w ogólnej liczbie studiujących kobiet, przy czym dla PW będzie to przedział 16–20%, a dla PL 22–28%. Na tej podstawie możemy szacować, że PW opuściło od 50 do 65, a PL 40–50 absolwentek wyznania mojżeszowego.

Odrębnych, szczegółowych badań wymaga zagadnienie możliwości uzyskania pracy przez absolwentów wyznania mojżeszowego. Preferencje wydziałowe wskazują, że Żydzi podejmowali studia na tych kierunkach, które dawały możliwości wykonywania wolnych profesji (głównie chemia i architektura). Żydów niechętnie przyjmowano do pracy w instytucjach samorządowych i państwowych⁴⁹. Było to szczególnie dotkliwie, albowiem blisko połowa inżynierów pracowała na stanowiskach zależnych od państwa⁵⁰. W dużych zakładach związanych z państwem, zwłaszcza z wojskiem, w latach 30. dały o sobie znać, w sposób otwarty, nastroje antysemityczne. W 1937 r. inżynierowie, głównie z Państwowych Zakładów Inżynierii w Warszawie i Czechowicach (Ursus), zgłosili wniosek o usunięcie Żydów i osób pochodzenia żydowskiego ze Stowarzyszenia Inżynierów Mechaników Polskich, co zrealizowano wprowadzając w dniu 30 listopada 1937 r. tzw. „paragraf aryjski“ do statutu stowarzyszenia. Podobny paragraf wprowadziły inne stowarzyszenia⁵¹. Tego rodzaju atmosfera w środowisku inżynierskim utrudniała, a w wielu wypadkach uniemożliwiła, uzyskanie posady przez inżynierów wyznania mojżeszowego.

Przypisy

¹ J. Piłatowicz: *Kadra techniczna w zaborze rosyjskim do 1918 r.* W: *Inżynierowie polscy w XIX i XX wieku*, t. III, Warszawa 1994 s. 54–59.

² *Ogólny programat kursów wykładać się mających w Szkole Przygotowawczej do Instytutu Politechnicznego w roku szkolnym 1826/27 – 1829/30.*

³ A.J. Rodkiewicz: *Pierwsza politechnika polska 1825–1831.* Kraków-Warszawa 1904 s. 196.

⁴ Leopold Kronenberg 1812–1878. *Monografia zbiorowa* Warszawa 1922 s. 370, 374; I. Ichnatowicz: *Burżuazja warszawska.* Warszawa 1972, s. 131; I. Ichnatowicz: *Obyczaj wielkiej burżuazji warszawskiej w XIX wieku.* Warszawa 1971 s. 96.

⁵ J. Piłatowicz: *Kadra inżynierska w II Rzeczypospolitej.* Siedlce 1994 s. 34–45.

⁶ J. Piłatowicz: *Politechnika Lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym.* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“ 1991 nr 1 s. 25–29.

⁷ Por. na ten temat Z. Popławski: *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945.* Wrocław-Warszawa-Kraków 1992 s. 31–48; Z. Popławski: *Zarys dziejów uczelni.* W: *Politechnika Lwowska 1844–1945.* Wrocław 1993 s. 7–21.

⁸ Z. Popławski: *Dzieje Politechniki Lwowskiej 1844–1945* na s. 40–41 podał pomyłkowo dla 1851 r. dane statystyczne z lat 70. Por. W. Zajączkowski: *C.K. Szkoła Politechniczna we Lwowie* Lwów 1894 s. 129–130.

⁹ Por. *Program Ces. Król. Szkoły Politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1899/1900*, s. 58; *1900/1901*, s. 61; *1901/1902*, s. 61.

¹⁰ Por. na ten temat: J. Hoff: *Spółeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii.* Rzeszów 1992 s. 29–32.

¹¹ *Program Ces. Król. Szkoły Politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1905/6* s. 67 – podane dane dotyczą II półrocza.

¹² *Program Ces. Król. Szkoły Politechnicznej we Lwowie na rok naukowy 1908/9*, s. 74.

¹³ J. Piłatowicz: *Politechnika Lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym ...* s. 32.

¹⁴ J. Miąso: *Trudne narodziny Politechniki Warszawskiej. (Przyczynek do dziejów polityki naukowej w Królestwie Polskim).* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki“ 1989 nr 4 s. 780–782.

¹⁵ *Piętnaście lat Politechniki Łódzkiej 1945–1960.* Łódź 1960 s. 18–23.

¹⁶ J. Miąso: *Trudne narodziny ...* s. 786–798.

¹⁷ J. Piłatowicz: *Henryk Mierzejewski (1881–1929). Działacz polityczny, inżynier, naukowiec, dydaktyk, założyciel i pierwszy prezes SIMP.* Warszawa 1996 s. 18.

¹⁸ *Złoty cielec* – sztuka Stanisława Dobrzańskiego, w której autor złośliwie przedstawił komiczny typ żydowskiego bankiera.

¹⁹ Archiwum Akt Nowych (AAN) (dawne Centralne Archiwum KC PZPR), T. Radański: *Spuścizna*, sygn. 380/III-5, s. 111–112; „Z Pola Walki“ 1905 nr 5 s. 7.

²⁰ AAN (dawne CA KC PZPR). Młodzieżowe organizacje 1899–1918, sygn. AM 1173, k.229.

²¹ Tamże, sygn. AM 1173, k.109, Studenci Żydzi Politechniki Warszawskiej z powodu sprawozdania młodzieży narodowej z ogólnoakademickiego wiecu w Politechnice Warszawskiej, II 1905 r.

²² J. Piłatowicz: *Młodzież Warszawskiego Instytutu Politechnicznego w walce z caratem (1898–1905)*. „Rocznik Warszawski“ t. XX 1988 s. 77–78, 85–86, 91–100.

²³ J. Miąsło: *Trudne narodziny ...* s. 799–813.

²⁴ R. Jakubów: *Pierwsze dziesięciolecie Szkoły Technicznej Wawelberga i Rotwanda*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty“ t. XXXIV 1991 s. 75–90.

²⁵ T.J. Eytner: *Monografia Szkoły Mechaniczno-Technicznej H. Wawelberga i S. Rotwanda w Warszawie 1895–1907*. Warszawa 1907, dodatki s. 12.

²⁶ Tamże, s. 19–95 – wkładka statystyczna.

²⁷ J. Piłatowicz: *Politechnika Warszawska w dwudziestoleciu międzywojennym*. „Rocznik Warszawski“ t. XXIII 1994 s. 112–116.

²⁸ K. Konarski: *Dzieje szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915–1918*. Kraków 1923 s. 137–138, 141, 147, 150, 242, 246–247.

²⁹ J. Piłatowicz: *Kadra inżynierska w II Rzeczypospolitej ...* s. 45–46.

³⁰ *Politechnika Warszawska 1915–1925*. Warszawa 1925 s. 508.

³¹ J. Piłatowicz: *Politechnika Lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym ...* s. 66.

³² „Rocznik Statystyki RP“ 1928, s. 426; 1929, s. 427; 1930, s. 415; „Statystyka Polski“. Seria C, z. 101, *Statystyka szkolnictwa*, 1937/38, s. 83.

³³ Sytuacja na PL mogła wynikać z faktu wielkiego wpływu kultury polskiej na Żydów galicyjskich, tradycji spisów monarchii habsburskiej, oddziaływania szkoły w języku polskim. Por. na ten temat: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1950 roku)*. Warszawa 1993 s. 158.

³⁴ „Rocznik Statystyki RP“ 1924, s. 239; H. Wittlinowa: *Atlas szkolnictwa wyższego*. Warszawa 1937 s. 50; *Z materiałów liczbowych MWRiOP 1937/38*. „Oświata i Wychowanie“ 1938 nr 6 s. 560–561.

³⁵ „Rocznik Statystyki RP“ 1925/26, s. 418, 1929, s. 427.

³⁶ „Statystyka Polski“. Seria C, z. 101. *Statystyka szkolnictwa*, 1937/38, s. 82.

³⁷ *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie ...* s. 161, 185–186, 196.

³⁸ Sz. Bronsztejn: *Ludność żydowska w Polsce w okresie międzywojennym*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1963 s. 192–195; S. Langnaś: *Żydzi a studia akademickie w Polsce w latach 1921–1931*. Lwów 1933 s. 15–16, 22, 25, 48–51.

³⁹ A. Pilch: *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939*. Warszawa-Kraków 1972 s. 144–171; J. Żyndul: *Zajścia antyżydowskie w Polsce w latach 1935–1937*. Warszawa 1994 s. 17, 29, 31, 34, 78, 80.

⁴⁰ Sz. Rudnicki: *Obóz Narodowo-Radykalny. Geneza i działalność*. Warszawa 1985 s. 283–284; por. także s. 303–304. Symptomatyczny jest fakt, że deklarację programową ON-R podpisano w kwietniu 1934 r. w stołowce PW. Por. tamże s. 222; A. Dudęk, S. Pytel: *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*. Londyn 1990 s. 38; *Politechnika Warszawska. Program na rok akademicki, 1932/33*, s. 235; *1934/35*, s. 84–85; *1936/37*, s. 94–95; *1937/38*, s. 98–99; *1938/39*, s. 110–111.

⁴¹ *Sprawozdanie Wydziału Związku Żydów Studentów PL za rok akademicki 1927/28*, s. 8; *Sprawozdanie Wydziału Wzajemnej Pomocy Studentów Żydów PL za rok akademicki 1928/29*, s. 8,36; *Program PL na rok akademicki 1934/35*, s. 234.

⁴² *Politechnika Warszawska 1915–1925 ...*, s. 508–510; „Rocznik Statystyki RP“ 1923, s. 170; 1924, s. 237; *Z materiałów liczbowych MWRiOP*. „Oświata i Wychowanie“, 1937 nr 1 s. 51.

⁴³ *Program PL na rok naukowy 1923/24*, s. 169; 1929/30, s. 210; 1933/34, s. 263; 1935/36, s. 222; J. Piłatowicz: *Politechnika Lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym ...*, s. 55–58.

⁴⁴ J. Piłatowicz: *Kadra inżynierska w II Rzeczypospolitej ...*, s. 46,49.

⁴⁵ „Rocznik Statystyki RP“ 1925/26, s. 419; *Z materiałów liczbowych MWRiOP 1935/36*. „Oświata i Wychowanie“ 1937 nr 1 s. 51.

⁴⁶ Wł. Górski: *Intensywność i koszt studiów na PW*. „Przegląd Techniczny“ 1933 nr 25 s. 646.

⁴⁷ J. Piłatowicz: *Kadra inżynierska w II Rzeczypospolitej ...*, s. 66–71.

⁴⁸ Niektórzy autorzy sugerują, że efektywność studiów osób wyznania mojżeszowego była znacznie wyższa od przeciętnej. Np. A. Piasecki pisze, że na elektrotechnice procent studentów pochodzenia żydowskiego kończących studia dochodził do 21% ogółu otrzymujących dyplomy, a studenci wyznania mojżeszowego na tym wydziale PW stanowili w połowie lat trzydziestych – 12,2%. Por. A. Piasecki: *O zatrudnieniu młodzieży kończącej wyższe studia*. Warszawa 1936 s. 10–11; *Z materiałów liczbowych MWRiOP 1935/36*. „Oświata i Wychowanie“ 1937 nr 1, s. 51.

⁴⁹ *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie ...*, s. 167–175..

⁵⁰ J. Żarnowski: *Struktura społeczna inteligencji w Polsce w latach 1918–1939*. Warszawa 1964, s. 288.

⁵¹ J. Piłatowicz: *Stowarzyszenie Inżynierów Mechaników Polskich w XX-leciu międzywojennym (1926–1939)*. Warszawa 1993 s. 31–33; J. Piłatowicz: *Naczelna Organizacja Inżynierów Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1935–1939*. Warszawa 1990 s. 22.

Józef Piłatowicz

JEWS IN TERTIARY TECHNICAL SCHOOLS IN POLAND UNTIL 1939

Statistics making it possible to ascertain the ethnic origin of students in tertiary technical schools are highly irregular and imprecise. Such statistics dealt mainly with the religion of the students, which did not always coincide with ethnic origin (nationality). At the Polytechnical School in Lwów, the numbers of students whose religion was described as Judaism was second only to those who were Roman Catholics. Beginning from the mid-1890s the numbers of the former group of students never fell below 10 per cent, with the numbers peaking in the school year 1904/1905, when they reached 15.1 per cent. Similar ratios could be observed at the Tsar Nicolaus II Warsaw Polytechnical Institute (WIP), where until 1905 students of the Judaic faith accounted for over 15 per cent of all those studying

there. After the boycott of the Institute by Poles in 1905, the ratio of Jewish students fell to below 11 per cent (this being the result of a sudden increase in the number of students of the Russian Orthodox faith), but in absolute numbers there was an increase from 88 Jewish students in the year 1911 to 127 in the year 1914. In the initial stages of the inter-war period (1921/1922) there were more students of the Judaic faith at the Warsaw Polytechnic (Warsaw Technical University), 15.5 per cent, than at the Lwów Polytechnic (Lwów Technical University), 13.3 per cent. In the second half of the 1920s, these proportions were reversed; there was a fall in the numbers of that category of students to around 10–11 per cent, roughly corresponding to the percentage of the Jewish population in the Polish society at large. This fall in student numbers resulted from increasingly numerous anti-Semitic campaigns launched at institutions of tertiary education in the country, which became especially intensive in the second half of the 1930s.

It is interesting to note that technical studies also attracted women of the Judaic faith, e.g. in 1935/1936 they constituted 28.3 per cent of all the women students at the Lwów Polytechnic, and 16.8 per cent at the Warsaw Polytechnic. They were to be found mainly among the students of chemistry and architecture.

Between them, the two technical universities educated a total of 1200 engineers of the Judaic faith, including 100 women (another technical university, the Mining Academy (AG) in Cracow could boast of no more than a handful of Jewish students in 1920s, and since 1929/1930 there were no students of the Judaic faith there at all).